

УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ І.А. ФЕЩЕНКО-ЧОПІВСЬКИЙ

Оксана БАБАК (Кіровоград)

Ця публікація розкриває цілісну канву життєдіяльності І.Фещенка-Чопівського, показує його як політика, дипломата, ученого, видатного українця, котрий органічно увібрав українську культуру, національний характер і до останніх днів не втратив почуття національної гідності й віри в державотворчі сили свого народу.

The life activity of I.Feshenco-Chopivscogo is considered in the article. The publication shows him as a politician, a diplomat and an outstanding Ukrainian. His personality harmoniously absorbed the Ukrainian culture and national character. He didn't lose the feeling of national dignity and deep faith in the ability of his nation to build the State.

В історії українського народу є чимало імен, які радянська влада намагалася назавжди викреслити із нашої генетичної пам'яті. Іван Адріанович Феценко-Чопівський був колоритною постаттю, чії заслуги у творенні української державності, збереженні самобутності українців, а також наукові здобутки в галузі металургії й промислового виробництва дістали визнання в сучасній Україні.

Свій шлях ученого й політика він розпочинав у Києві. Після поразки національно-визвольних змагань другою батьківщиною для нього стала Польща. У радянській Україні він не бачив свого місця ні для душі, ні для праці. Навіть на чужині, в сусідній країні, яка надала йому притулок і обірвала зв'язки з керівниками Української Народної Республіки, І.Феценко-Чопівський мріяв про самостійну Україну, плекав цю ідею, підтримував українців, убачаючи в них національні кадри для майбутньої держави. В українському дусі він виховував своїх дітей, так само діяв особисто, аж поки не обірвалося його життя.

У добу „холодної війни” Юрій Феценко-Чопівський опублікував у США біографічний нарис про свого батька [1]. У Польщі про Івана Адріановича писали як про видатного науковця, у довоєнні роки професора Краківської гірничої академії [2]. Родинний архів старанно збирала й упорядковувала дочка – Ірина Богун, яка мешкала в Польщі, часто виступала на сторінках газети, що її видавало Об'єднання українців Польщі (ОУП) „Наше слово”, та в польських українознавчих виданнях. З її допомогою 1992 року в Житомирі вийшли з друку мемуари І.Феценка-Чопівського, які разом з іншими матеріалами про його життя і діяльність 2000 року перевидало Наукове товариство ім. Шевченка у Львові [3]. Голова цього товариства О.Романів дуже багато зробив для повернення з небуття незаслужено забутих імен в історії української науки і культури. Змістовні статті про І.Феценка-Чопівського опубліковані в окремих книгах та у фахових журналах [4]. Крім його політичної діяльності і наукових здобутків, починаючи з 1990-х років широко висвітлювалися роки перебування в радянських таборих.

І.Феценко-Чопівський народився 20 січня 1884 р. в сім'ї поштового чиновника в м. Чуднові Волинської губернії (тепер Житомирська область). Його батько був родом із села Чоповичі, що біля Малина. Оскільки багато мешканців села мали прізвище Чопівський, то для розрізнення вони приєднували до нього ще одне. Завдяки цьому утворювалися подвійні прізвища, одне з яких успадкував і син Адріана.

У дев'ять років Іван поступив на навчання в Першу Житомирську гімназію, а після її закінчення 1903 року – на хімічний факультет Київського політехнічного інституту. Вже після першого курсу І.Феценко-Чопівський захопився громадсько-політичною діяльністю і кинувся у вир революційних подій. Разом з іншими студентами брав участь у революційних мітингах у Києві, а коли інститут на півроку закрили, поїхав на Андрушівський цукровий завод, власником якого був відомий цукрозаводчик Терещенко. Під впливом російських соціал-демократів І.Феценко-Чопівський приєднався до вимог соціальних і політичних реформ у країні. Однак мітинги, сутички з поліцією, боротьба партій його не настільки цікавили, щоб стати професійним революціонером. Набагато ближчими по духу для І.Феценка-Чопівського були культура й освіта, занедбаність яких у царській Росії була, на його думку, однією з причин бідувань українського народу. Як тільки в Києві в травні 1906 р. організувалося українське культурно-освітнє товариство „Просвіта”, він залюбки став до його лав. Просвітяни дбали про розвиток бібліотек, опікувалися виданням книжок, розробляли національні програми для навчальних закладів і надіялися на здобуття Україною національно-культурної автономії. І.Феценко-Чопівський вступив до шкільно-лекційної секції київської „Просвіти” і робив те, що йому найбільше вдавалося, – читав лекції на науково-популярні теми. Юнак гордився тим, що він рухає справу, про яку дбали також

шановані в українському суспільстві діячі культури – Леся Українка, Микола Лисенко, Борис Грінченко, Сергій Єфремов.

Студентські роки пролетіли швидко, і вже навесні 1908 р. І.Фещенко-Чопівський успішно захистив дипломний проект у галузі металургії та одержав спеціальність інженера-технолога. Його направили в Дніпропетровськ, де на металургійному заводі він три місяці проходив практику. Повернувшись до Києва, залишився працювати на кафедрі металургії рідного інституту й одночасно викладав фізику та математику в приватній жіночій гімназії, що містилася на Печерську. 1909 р. дістав призначення асистентом професора В.Іжевського й розпочав активну наукову діяльність у галузі металургійної промисловості. Всерйоз захопившись науковими дослідженнями, допитливий і патріотично налаштований інженер примкнув до студентської „Української громади” – однієї з організацій української інтелігенції, що в різних містах України вели національно-культурну й громадсько-політичну діяльність. Так у життя І.Фещенка-Чопівського міцно увійшли захоплення металургією і турбота про задоволення національно-культурних та політичних потреб свого народу.

Значну частину свого наукового доробку І.Фещенко-Чопівський опублікував на сторінках журналу „Русского металлургического общества”, що виходив у Петербурзі. Природні нахили І.Фещенка-Чопівського, незважаючи на його політичні уподобання, не залишились непоміченими. 1914 року Міністерство торгівлі й промисловості Росії направляє молодого науковця для завершення дисертації на два роки в наукове відрядження за кордон – у Німеччину, Італію та Францію. У Німеччину в м. Бреслау (тепер м. Вроцлав, Польща) він виїхав 1914 року. У лабораторії професора Обергоффера в місцевому політехнічному інституті він мав вести наукові дослідження та готуватися до професорської діяльності. Попрацювавши за кордоном лише три місяці, І.Фещенко-Чопівський у серпні 1914 р. через Швецію та Фінляндію повернувся в Росію, яка опинилася у стані війни з Німеччиною та її союзниками.

Звернувши увагу на дії різних політичних сил у країні, І.Фещенко-Чопівський засудив тактику більшовиків, спрямовану на поразку Росії у війні, і для себе вирішив, що від царського уряду слід добиватися демократичних реформ та поступок для поліпшення становища народу. Він працював у Київському обласному комітеті з розподілу палива та Київському військово-промисловому комітеті. Обидва вони покликані були забезпечувати потреби фронту. У першому з них І.Фещенко-Чопівський з’ясовував, зокрема, потреби підприємств оборонної промисловості в паливі, вишукував нові його джерела, у другому він формував військові замовлення на ще не задіяних підприємствах і домовлявся про постачання готової продукції. Це давало можливість бути на багатьох фабриках і заводах в Україні й на Північному Кавказі й на власному досвіді переконуватися у сподіваннях людей на припинення війни, розширення громадянських прав і свобод, створення можливостей для національного розвитку. У комітетах І.Фещенко-Чопівський здобув досвід, який невдовзі йому знадобився на високих державних посадах.

1916 р. Іван Стешенко, відомий уже письменник і літературознавець, запросив І.Фещенка-Чопівського до себе на квартиру, де проходило зібрання членів „Старої громади”. Там уперше він познайомився з діяльністю поважних громадівців, серед яких найбільше запам’яталось подружжя Черняхівських – Людмила Старицька-Черняхівська та Олександр Черняхівський. Громадівці легальним способом прагнули домогтися від царського уряду надання Україні культурно-національної автономії.

Бурхливі роки революційних перемін, які безпосередньо стосувалися долі України, захоплювали свідому українську молодь, і Фещенко-Чопівський не став винятком. 1917 р., вже змушений і збагачений знаннями, патріотично налаштований, він долучився до політичної боротьби й творення нових національних органів влади. У березні І.Фещенко-Чопівський увійшов до лав Української демократично-радикальної партії, яка незабаром з Товариством українських поступовців утворила Союз українських соціалістів-федералістів, а

згодом – Українську партію соціалістів-федералістів. Під крилом есефів були такі відомі громадські й національно-культурні діячі, як В.Біднов, С.Єфремов, О.Лотоцький, Ф.Матушевський, А.Ніковський, П.Стебницький, І.Шраг. Енергійний і професійно підготовлений І.Фещенко-Чопівський у свої 33 роки був обраний до складу Центрального комітету партії соціалістів-федералістів і як один з її лідерів обирався до Київської міської думи і Київської губернської української національної ради.

З утворенням першого українського уряду – Генерального секретаріату Української Центральної Ради (його головою став В.Винниченко) І.Фещенку-Чопівському доручили організацію роботи департаменту промисловості. Водночас на особисте прохання М.С.Грушевського І.Фещенко-Чопівський підготував і в 1918–1919 рр. видав у Києві ґрунтовні дослідження про економічний потенціал та природні ресурси України [5], без знання яких неможливо було будувати незалежну державу. Цій же справі мала слугувати його праця „Економічна географія України”, що побачила світ 1921 року.

Після призначення головою уряду В.Голубовича (теж інженера за фахом) І.Фещенко-Чопівський замінив його на посаді генерального секретаря промисловості й торгівлі. Часу було обмаль, залізничний і поштовий зв'язок зруйнований, людей, які розумілися б на питаннях промисловості й торгівлі, не вистачало. Досить сказати, що в департаменті промисловості І.Фещенко-Чопівський виявився єдиним працівником. Мусив сам розробляти структуру міністерства та департаментів, складати робочі плани, хоч якось впливати на відбудову економіки. Практично нічого із задуманого здійснити не встиг, бо вже у квітні 1918 р. до влади прийшов гетьман П.Скоропадський, який у своїй боротьбі спирався всередині країни на великих землевласників та промислово-фінансові кола, а зовні – на німецьке військове командування.

Нова українська влада не оцінила ґрунтовні знання й організаційні здібності І.Фещенка-Чопівського. Звільнивши кабінет генерального секретаря, він працював у газеті „Нова Рада”, яку редагували А.Ніковський і С.Єфремов. За свої критичні виступи потрапив у немилість до прихильників гетьмана П.Скоропадського, був заарештований та згодом звільнений із застереженням, що мусить залишити Україну, і це надзвичайно обурило І.Фещенка-Чопівського. Він влаштувався інженером промислового відділу кооперативу „Дніпросоюз” і продовжував працювати над дослідженням природних ресурсів України, про що його просив М.Грушевський.

Коли німецькі війська відступали з України, а гетьман П.Скоропадський втрачав свої позиції, Центральний комітет УПСФ на своєму нелегальному засіданні прийняв рішення підтримати повстання проти гетьмана й надати Директорії дипломатичну допомогу. Для переговорів з країнами Антанти в Одесу та Ясси (Румунія) вирушила делегація, якій доручалося в зручний момент об'єднатися з посланцями Директорії. І одні, й другі планували зав'язати переговори з представниками Франції та Англії і добитися визнання Антантою самостійності України. Крім того, перед українськими дипломатами стояло спільне важливе завдання одержати від країн Антанти економічну та військову допомогу в боротьбі з більшовицькими військами.

Дипломатична місія у складі А.Марголіна, К.Мацієвича (голова місії), В.Прокоповича, Ю.Соколовського та І.Фещенка-Чопівського вирушила в дорогу наприкінці листопада 1918 р. Невдовзі їх було затримано й доставлено у Фастів, звідки січові стрільці – основна військова сила Директорії – вели наступ на Київ. Незабаром Директорія УНР направила І.Фещенка-Чопівського в міністерство народного господарства. В уряді С.Остапенка йому знову доручили опікуватися найважливішими ділянками економіки – промисловістю та торгівлею. На жаль, за швидкоплинністю політичних й військових подій на теренах України міністри українських урядів практично не мали часу освоїтися і налагодити господарську роботу. Так, уряд С.Остапенка проіснував трохи більше місяця. У новому кабінеті Б.Мартоса для І.Фещенка-Чопівського місця не знайшлося, і він, уникаючи зустрічі з радянськими і

польськими військами, вирушив спочатку в Станіслав, потім повернувся в Кам'янець-Подільськ.

На той час перед урядом Української Народної Республіки стояли нелегкі завдання відстояти незалежність держави, добитися її міжнародного визнання і не втратити українські землі, на які зазіхали і більшовики, і білогвардійці, і країни Антанти. Провідники українського національно-визвольного руху змушені були поєднувати організацію захисту незалежності й самостійності України від зовнішніх і внутрішніх ворогів із господарською та дипломатичною діяльністю. На дипломатичному поприщі довелося попрацювати і Феценку-Чопівському, хоча перший досвід виконання дипломатичних завдань виявився невдалим. У Кам'янці-Подільському він зустрів колишнього міністра закордонних справ УНР К.Мацієвича, щойно призначеного головою дипломатичної місії УНР у Румунії, і пристав на його пропозицію їхати в Бухарест радником з економічних питань. Проведення переговорів з урядами інших країн стосовно укладення торговельно-економічних угод було тоді особливо актуальним завданням українських дипломатичних представництв. Румунське керівництво погодилося на прибуття української місії, хоча офіційно уряд УНР не визнавало й офіційних переговорів унікало.

Неважко було передбачити, на розв'язання яких питань розраховує місія УНР у Румунії. Вона складалася із власне дипломатичної місії на чолі з К.Мацієвичем, йому підпорядковувалися військова місія на чолі з генералом С.Дельвігом та консульський відділ на чолі з Коломаком. І.Фещенко-Чопівський був заступником посла й радником з економічних питань, першим секретарем посольства – Л.Геркен. Глава місії представниками румунського уряду був прийнятий, однак про укладення торговельного договору, як згадував І.Фещенко-Чопівський, вони не бажали й розмовляти. Переконавшись у неможливості домовитись із урядом Румунії про постачання необхідних для УНР товарів, І.Фещенко-Чопівський розпочав переговори з приватними фірмами. Своєю чергою – ті поставили вимогу гарантій оплати товарів золотом, іноземною валютою або зустрічними поставками товарів, що теж на той момент було нездійсненним.

Становище УНР було таким, що вести переговори і тим більше досягнути якихось домовленостей було надзвичайно складно не тільки в Румунії, а і в інших країнах. До того ж в українських дипломатичних місіях за кордоном відзначали відкрити або приховану протидію російських послів. У Румунії К.Мацієвичу опонував монархіст Поклевський, який мав значний авторитет у дипломатичному корпусі та в урядових колах Румунії.

Якщо переговори з румунською стороною з економічних питань закінчилися невдало, то військова місія мала певні успіхи. Неофіційно Румунія надала УНР допомогу зброєю та боєприпасами. Влада дозволила перевезти через територію Румунії війська УНР, які влітку 1919 р. під натиском радянських військ відступили в Бессарабію. Удалося також полегшити долю військовополонених українців: вихідців з Буковини або Галичини, які воювали в роки Першої світової війни в складі австрійських військ, перевели в окремі табори або ж відпустили. За словами І.Фещенка-Чопівського, Бухарест став "вікном для УНР в широкий світ" [6]. Через румунську столицю з допомогою української дипломатичної місії перебиралися в інші країни члени Галицького уряду на чолі з Є.Петрушевичем, Дмитро Дорошенко, нащадок династії Габсбургів Василь Вишиваний та багато інших українських діячів. Посольство діяло як представництво суверенної держави, керувало своїми консульствами в Чернівцях та Кишиневі, видавало паспорти громадян УНР.

Великі надії на успішне завершення національно-визвольних змагань в Україні покладалися на підписаний у квітні 1920 р. Варшавський договір між УНР і Польщею, складовою якого були політична й торговельно-економічна конвенція та військова конвенція. Польський уряд визнав незалежність Української Народної Республіки і Директорію як верховну владу в державі. Військово-політичний союз з Польщею та початок спільних воєнних дій проти більшовицьких військ на території України відкривали шляхи українсько-

польського співробітництва. Директорія УНР, чия влада була досі проблематичною, щоб одержати матеріальну підтримку, вдалася до активного діалогу з Польщею і направила у Варшаву економічну місію. Безуспішність її тривалого перебування в Польщі свідчила про необхідність зміцнення місії фахівцями. У червні 1920 р. І.Фещенко-Чопівський одержав повідомлення про призначення його керівником економічної місії УНР для переговорів з польським урядом. Передбачалось укласти угоду про товарообмін, зокрема, планувалось із Польщі одержувати продукцію нафтової промисловості, текстиль, галантерею, сіль, натомість постачати руду, хліб, масло, цукор. Та час уже було згаяно, радянські війська швидко просувалися на захід. Територія України, на яку поширювалася влада уряду УНР, усе більше звужувалася. Розуміючи це, польський уряд зволікав із укладенням угоди, хоча переговори не припиняв.

Поразка С.Петлюри в боротьбі з більшовицькою Росією призвела до припинення українсько-польських переговорів. Коли російські війська опинилися під Варшавою, І.Фещенко-Чопівський з дозволу свого уряду в серпні 1920 р. виїхав у Румунію, де проживала його сім'я. Повернувшись у Варшаву, спробував відновити економічні переговори з урядом та приватними фірмами. У розпорядженні І.Фещенка-Чопівського були залишки так званого Військового фонду – австрійського депозиту за українські товари. Партнерами І.Фещенка-Чопівського на економічних переговорах були голова польської комісії із укладення договору, віце-міністр торгівлі й промисловості Польщі Г.Штрасбургер та його помічник В.Гродзіцький.

За місяць проект угоди між УНР та польським торговельним консорціумом уже був підготовлений, але внаслідок перемир'я між Радянською Росією і Польщею так і не був підписаний.

Обставини змусили І.Фещенка-Чопівського залишитись у Польщі та допомагати українським емігрантам пристосуватися до нових умов життя. Українські емігранти концентрувались у Тарнуві, Щипйорно поблизу Каліша, у Ченстохові, Стшалкові, Вадовіцах, Домб'є. Для полонених та інтернованих вояків-українців у Польщі виникла мережа таборів та перехідно-розподільчих пунктів [7]. З кожним днем гасла віра військових емігрантів у перемогу УНР і повернення в Україну. Вони надіялися хіба на те, що Польща враховуватиме їхні інтереси в переговорах з радянською Росією. У найважчі дні в таборах були організовані технічні й загальноосвітні курси, театральні й хорові гуртки, проводились українські ювілейні свята [8]. Одне з таких свят у грудні 1920 р. з нагоди 75-річчя виходу у світ Шевченкового „Заповіту” відкривав І.Фещенко-Чопівський. Його промова була пройнята вірою в неминуче відродження України і справила велике підбадьорувальне враження на інтернованих українських вояків.

Щоб знайти вихід із тяжкого становища і зберегти підтримку серед емігрантів, Петлюра вирішив створити тимчасовий верховний орган УНР – Раду Республіки. До неї увійшли представники різних партійних, профспілкових і громадських організацій українських емігрантів. Своєрідний вищий законодавчий орган держави – парламент, точніше, передпарламент, дещо стримав обурення емігрантів бездіяльністю своїх лідерів. На засіданні Ради Республіки в лютому 1921 р. у м. Тарнові І.Фещенко-Чопівський був обраний її головою.

Рада Республіки намагалася використати важелі впливу на уряд республіки, спрямувавши його на розв'язання політичних проблем. Уряд А.Лівицького був відправлений у відставку, натомість Рада Республіки сформувала новий уряд, який очолив В.Прокопович. Перед Радою Республіки стояло нелегке завдання упорядкувати становище українських емігрантів та роззброєних вояків армії УНР і домогтися їхнього міжнародно-правового визнання.

Після підписання Ризького мирного договору між Польщею, РСФРР і УСРР (березень 1921 р.) серед членів Ради Республіки виникли розбіжності стосовно майбутнього емігрантів.

Частина з них ще збиралася продовжувати боротьбу з Радянською Росією, інші, як І.Фещенко-Чопівський, уважали таку боротьбу безперспективною і покладали надії на притулок у Польщі. Після обговорення питань організації боротьби проти Радянської влади на Раді Республіки конкретних заходів не планувалося. Проте функціонування уряду УНР в екзилі і Ради Республіки викликало невдоволення з боку більшовиків. Вони заявили, що в Тарнові офіційно функціонує „імпровізований парламент” і звинуватили Польщу в потуранні українцям та порушенні нею прелімінарного миру й Ризького мирного договору.

Рада Республіки взяла на себе тягар розв’язання багатьох питань культурно-побутового характеру, адже морально-психічний стан колишньої армії УНР був надломленим. Особливо табірники були вражені словами вибачення Пілсудського, які він промовив, завітавши в табір у Щипйорно в травні 1921 р. замість очікуваного гасла нового походу на схід.

До польського сейму побувала делегація українських політичних емігрантів з намірами домовитися, щоб поляки у взаєминах з Радянською Росією враховували інтереси своїх недавніх союзників, добивались автономії України в межах Росії та амністії для українських емігрантів. Іван Фещенко-Чопівський, Микола Орел, Павло Зайців, Андрій Лукашевич, Віктор Приходько зустрілись у Варшаві з членами Президії Сейму Польщі. Маршалок Сейму Польщі В.Тромпчинський заявив, що українську делегацію трактує як представників українського народу, а не як представництво державної влади УНР. При цьому додав, що Польща й надалі зацікавлена самостійністю України, проте вона змушена додержуватися своїх зобов’язань перед Радянською Росією [9]. Польські послы, як згадував І.Фещенко-Чопівський, запевнили, що не забудуть проблем українців.

Сам Петлюра не довіряв ні уряду В.Прокоповича, ні Раді Республіки, яку називав „говорильною машиною”. Незадоволений роботою уряду В.Прокоповича, Петлюра, врешті-решт, призначив новим керівником уряду П.Пилипчака, а Раду Республіки розпустив. Відтепер політична діяльність для І.Фещенка-Чопівського втратила сенс. Він перестав цікавитися партійними справами, забрав з Румунії сім’ю і заглибився в наукові дослідження, однак для душі продовжував підтримувати зв’язки з місцевою „Просвітою”.

Не тільки І.Фещенко-Чопівський, а й чимало інших українських емігрантів у Польщі під враженням Ризького договору, а особливо рішення Ради амбасадорів у Парижі про передачу західноукраїнських земель під владу Польщі (березень 1923 р.), залишили активну політичну діяльність і повернулися до використання своїх фахових знань. Стало очевидним, що країни Європи потребують фахівців, чії знання та вміння могли б знадобитися у відбудові зруйнованої війнами економіки. З 1 січня 1922 р. І.Фещенко-Чопівський був зарахований старшим асистентом кафедри металургії у Варшавському політехнічному інституті, а через півроку очолив у Краківській гірничій академії кафедру загальної металургії та металографії, яку сам тут й організував. У Варшавській політехніці здобув ступінь доктора технічних наук, а для підтвердження права на викладання у вищих навчальних закладах захистив дисертацію вже за іншою темою у гірничій академії.

У Краківській гірничій академії І.Фещенко-Чопівський працював на посаді завідувача кафедри, доцента, професора, титулярного професора, читав курс лекцій із виробництва спеціальних сталей. Професор Київського політехнічного інституту В.Іжевський мав намір передати І.Фещенку-Чопівському керівництво своєю кафедрою і у своїх листах закликав його повернутися в Київ [10]. До повернення закликав і голова Наукового товариства ім. Шевченка К.Студинський, з яким І.Фещенко-Чопівський підтримував приятельські стосунки. Найбільше він завагався, коли з такою ж пропозицією до нього звернувся М.Грушевський. На настійну пораду Михайла Сергійовича працювати в Україні І.Фещенко-Чопівський відповів згодою, але якщо буде офіційне запрошення і гарантії відповідного працевлаштування, бо на приниження він погодиться: „Я не злочинець перед своїм народом, я відчуваю в собі сили для того, щоб бути корисним своєму народові і хочу це зробити”. Вже після смерті В.Іжевського з радянської України І.Фещенку-Чопівському надійшло офіційне запрошення очолити

кафедру металургії КПШ, причому попередньою умовою мало бути „каяття”. Така необгрунтована вимога для талановитого вченого була неприйнятною, і він залишився в Польщі, дедалі більше утверджуючи свій авторитет у науковому світі як провідного фахівця в галузі металургії.

Різнобічні знання, наукові та практичні здобутки І.Фещенка-Чопівського активно використовувались для зміцнення обороноздатності Польської держави. 1927 року разом з представниками тресту польської військової промисловості І.Фещенко-Чопівський побував у відрядженні в Берліні, де в політехнічному інституті проходила міжнародна виставка досягнень у галузі металознавства та обробки металів, читалися лекції. Вченого ввели також до складу груп польських інженерів, які знайомились із заводами з виробництва зброї в Англії, Чехословаччині, Швеції. Це дало йому змогу добре зарекомендувати себе серед фахівців військово-технічної галузі й консультувати виробників зброї у Польщі.

Подальшу долю І.Фещенка-Чопівського вирішило звернення фірми „Гута-Покуй” до Гірничої академії надати допомогу в з’ясуванні причин швидкого зношення залізничних рейок, які випускала ця фірма. Після вдало проведених досліджень І.Фещенка-Чопівського запросили на роботу завідуючим заводською лабораторією. Нова робота захопила ученого, і він два роки поспіль поєднував свою діяльність у Гірничій академії і на заводі, поки наприкінці 1930 р. відмовився від професорської роботи й переїхав у м. Катовіце, де продовжував керувати лабораторією на заводі „Байльдон”, що виготовляв переважно спеціальні сталі. Близько половини своєї продукції підприємство направляло на військові потреби Польщі.

Як бачимо, у Другій Речі Посполитій не вважали за злочин боротьбу І.Фещенка-Чопівського за самостійну Україну й високо цінували його як спеціаліста. Надане йому 1928 року польське громадянство відкрило необмежені можливості вести наукову та освітню діяльність аж до початку Другої світової війни. Вже працюючи в заводській лабораторії, І.Фещенко-Чопівський при підтримці тресту військової промисловості Польщі опублікував у 1930–1936 рр. тритомник „Металознавство” – підручник для вищих навчальних закладів, п’ять томів наукових праць, які увібрали результати дослідницької діяльності співробітників його лабораторії у галузі інструментальних і конструкторських сталей. Статті І.Фещенка-Чопівського друкувалися в польських, німецьких, англійських і французьких журналах, його доповіді звучали на різноманітних міжнародних конгресах. І.Фещенко-Чопівський, незважаючи на перипетії життя, до кінця своїх днів не забував України і вважав рідною мовою українську, хоча вільно володів також польською і російською, добре знав німецьку.

1933 року за розробки в галузі спеціальних сталей І.Фещенко-Чопівський нагороджений польським урядом орденом „Золотий хрест заслуги”.

Загарбавши у вересні 1939 р. Польщу, гітлерівці змінили адміністрацію заводу „Байльдон”. Добре знаючи фахові знання І.Фещенка-Чопівського, з лабораторії його не звільнили. Радянсько-німецька війна ненадовго оживила старі сподівання на створення самостійної соборної України. Вони, однак, швидко розтанули, коли фашисти заборонили діяльність українського уряду, сформованого в Львові 30 червня 1941 р., і заарештували його членів, тим самим цинічно продемонстрували вороже ставлення до української державності. Це нагадало І.Фещенку-Чопівському події квітня 1918 р., коли німці в пошуках вигідного їм уряду розігнали Центральну Раду. Він дійшов висновку, що нацистська Німеччина не розв’яже українського питання і неминуче зазнає у війні поразки. Бажання вижити самому і врятувати свою сім’ю спонукало вченого-металурга до підневільної праці на артилерійському заводі. У ньому переміг не політик, а вчений. Без ентузіазму поставившись до своїх обов’язків рядового співробітника на заводі, І.Фещенко-Чопівський заглибився у вивчення можливостей заміни гостродефіцитних матеріалів та нагромаджував науково-технічний досвід, котрий міг би бути успішно реалізований у мирних умовах.

І.Фещенко-Чопівський в еміграції ніколи не забував своїх українських коренів і всією душею хилився до української громади. У роки війни він підтримував зв'язки з Українським допомоговим комітетом (УДК) та Українським національним об'єднанням (УНО). Усе ще сподіваючись на створення самостійної України, І.Фещенко-Чопівський дав згоду в травні 1941 р. очолити обласну управу Українського національного об'єднання, центр якого розміщувався у Берліні. У серпні 1944 р. на пленарному засіданні було винесено рішення про ліквідацію управи.

З приходом радянських військ у Польщу інтелект ученого більше не знадобився. Не знаючи, що радянські спецслужби розпочали справжнє полювання на українських діячів в еміграції, він не став перебиратися на захід, до того ж нова польська влада обіцяла йому працевлаштування в Краківській гірничій академії. Незважаючи на те, що він мав іноземне громадянство і польський уряд повинен був самостійно оцінювати його заслуги й провини, І.Фещенка-Чопівського в числі багатьох інших політичних емігрантів очікувала сумна доля в'язня радянських таборів і в кінцевому підсумку знищення.

Знаючи про політичну діяльність І.Фещенка-Чопівського в 1917–1921 рр. та про його причетність до виробництва продукції, що могла використовуватися проти СРСР у роки Другої світової війни, оперативна група радянської військової контррозвідки „Смерш” 14 березня 1945 р. затримала І.Фещенка-Чопівського „для встановлення його ворожої діяльності проти СРСР”. Польський паспорт, виданий 1938 р. дирекцією поліції м. Катовіце, не допоміг; його було вилучено і відправлено у Москву в НКДБ СРСР. Затриманого кілька разів допитували, цікавились участю у створенні Української Народної Республіки, роботою за кордоном, громадською діяльністю. Згодом І.Фещенка-Чопівського на деякий час відпустили, щоб 5 квітня арештувати й переправити в Київ. Тут він як в'язень очищав від руїн Хрещатик. У Радянському Союзі досить негативно реагували на його політичні уподобання, у тому числі двадцятип'ятирічної давнини. Призначених йому в жовтні 1945 р. Військовим трибуналом військ НКВС Київської області десяти років ув'язнення й тяжкої фізичної праці в суворих умовах Карелії І.Фещенко-Чопівський не витримав і 2 вересня 1952 р. відійшов із життя.

Творчий шлях видатного ученого І.Фещенка-Чопівського типовий для багатьох людей його покоління. Переїнявши ідеями визволення свого народу й будівництва незалежної держави, вони зіткнулись із жорстокою протидією з боку більшовиків, які на словах декларували рівність націй і їхнє право на самовизначення, а на ділі всіма засобами намагались зберегти новітню імперію, придушували національні рухи та знищували носіїв визвольних ідей. Політичні оцінки в Радянському Союзі постійно превалювали й безпосередньо впливали на долю багатьох народів та виразників їхніх інтересів. Такі особистості, як І.Фещенко-Чопівський навіть за кордоном становили реальну загрозу для більшовицького ладу, бо вони назавжди залишались українцями, патріотами, прихильниками створення незалежної української держави. Актуальними й нині є його заклики зректися вузької партійності і взаємонепогодженості та єднатися в одну національну родину й тільки так виборювати свободу та право на існування в цьому світі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Фещенко-Чопівський Ю. Фещенко-Чопівський І. – професор, український вчений, політичний і громадський діяч: Біографічний нарис з приводу 80-ліття з дня його народження. – Нью Йорк, Український технічний інститут, 1964.
2. Z dziejów Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie w latach 1919–1967. – Kraków, 1970; Działalność Profesora Ivana Feszchenko-Czopińskiego // Hutnik. – 1984. – № 7–8.
3. Іван Фещенко-Чопівський: Життєписно-бібліографічний нарис. Відп. редактор О.Романів. – Львів, Наукове товариство ім. Шевченка, 2000.
4. Романів О.М. Творець крици та української державності // Аксіоми для нащадків. – Львів: Меморіал, 1992; Романів О.М., Москаленко Ю.Н. Іван Фещенко-Чопівський. – Металознавство та обробка металів. – 1995. – № 1; Костиця М.Ю. І.А.Фещенко-Чопівський – автор праць з економічної географії // Український географічний журнал. – 1997. – № 2.

5. Фещенко-Чопівський І. Природні багатства України. – Ч. 1. Мінеральні багатства та велика промисловість України. – К.: 1918; Ч. 2. Сільське господарство та сільськогосподарська промисловість. – К.: 1919; Економічна географія України. – К.: 1921.
6. Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. – Житомир: КВО “Газета “Житомирський вісник”, 1992. – С. 62.
7. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.). – К.: 2000. – С. 129.
8. Наше слово. – Варшава, 1990. – 18 березня.
9. Колянчук О. Шлях армії УНР у Польщу (1917–1939). – Наше слово. – Варшава, 1998. – 19 квітня.
10. Москаленко Ю. Патріот і вчений. – Київський політехнік. – 1993. – 23 вересня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Бабак Оксана Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми історії Польщі в новітній період, проблеми дослідження української діаспори у ХХ столітті.